
TILL SIST

MAGNUS NILSSON:

OM HÄXOR, VETENSKAP OCH EU

Antropologen Evans-Pritchard studerade på 20-talet föreställningarna om magi och häxeri bland Azandefolket mitt inne i mörkaste Afrika. Hans bok *Witchcraft and Oracles among the Azandes* är en socialantropologins klassiker, i skuggan av endast Bronislaw Malonowskis *Sex and tabu among the savages* (det gäller att kunna sätta den bästa titeln!).

En av Evans-Pritchards teser är att tron på magi och häxor hos Azandefolket hade en strikt rationell karaktär. Föreställningarna tjänade som förklaringsmodeller för händelser i helg och söcken. Sjukdom hos familj eller husdjur, olyckor och annat elände kunde bero på svart magi, utövad av någon annan stam medlem. Anledningen kunde vara att man dragit på sig avund genom att vara vacker eller framgångsrik, eller skaffat sig fiender på annat sätt. Det fanns dock

möjligheter att identifiera häxorna och att skydda sig mot deras kraft: häxdoktorn bistod med sådana tjänster. Naturligtvis fanns det olika orakel för att göra förutsägelser och även möjligheter att genom vit magi förbättra förutsättningarna för sitt livsprojekt.

Poängen är att allt hängde ihop. Det fanns samband som kunde förklara och förutsäga och metoder för att klargöra och påverka dessa samband. Magin och häxeriet var inte något osystematiskt och förvirrat kaos av skräck och folktro. Azandefolkets världsbild var rationell även om den inte var vetenskaplig.

Tur och otur

Vi svenskar är närmare Azandefolket i vår uppfattning om världen än vi tror.

"Vilken otur. Hade jag inte fått motorstopp så hade jag hunnit med flyget" säger vi utan att blinka. Alternativt "Vilken tur att bensinen räckte ända fram till samhället, jag som hade glömt att tanka." I båda fallen talar vi om faktorerna "tur" och "otur" som

---

MAGNUS NILSSON är förlagsredaktör på Timbro.

om de existerade och faktiskt påverkade vad som hände.

Men ingenting sådant som "tur" eller "otur" finns. Vad som finns är en massa kausalsamband om vilka vi kan veta ytterst lite. Motorstoppet berodde på regn och att fördelardosans lock hade sprickor, vilket i sin tur berodde på att hårdgummiblandningen blivit för kall på fabriken i Wolfsburg p g a ett strömavbrott orsakat av en tekniker som tillbringat natten med en flaska vodka och grannfrun, vilket i sin tur berodde på att...

Falsk rationalitet

Att bensinen räckte berodde på att sträckan mellan lantstället och byn inte var 20 utan 14 kilometer. Morfar hade alltid ljugit om sin dryga skolväg för att vinna medlidande. O s v.

Detta är inte det enda exemplet på hur vi har en sorts falsk rationalitet. Dess funktion är att maskera världens komplexitet och oöverblickbarhet. Vårt förlitande på politiker, myndigheter och auktoriteter är ett utflöde av samma behov av total förenkling: det funnes annars inget rimligt skäl till intresset för Birgitta Dahls åsikter om energipolitik eller godtycklig popstjärnas funderingar över ozonhålet. Till detta kan läggas skrock, kristallhealing, UFO:s, färgterapi, potatisvatten och normal religiositet.

De vetenskapliga delarna av vår världsbild är ofta nog ganska tunna även de. Sjukdomar förklarar vi med bakterier och virus, ljuset vet vi är elektromagnetisk strålning, vi står på jorden på grund av gravitationen och vi talar om el-

ementarpartiklar. Många av oss kan dessutom rabbla att "energin är lika med massan gånger ljusets hastighet i kvadrat". Men, handen på hjärtat, för hur många av oss är detta mer än ord? För hur många av oss betyder de inlärdade vetenskapliga uttrycken mer än vad onda ögat och häxkraft gjorde för Azandefolket? Den moderna fysiken går i själva verket inte att uttrycka i vanligt språk, och när vi ändå gör det talar vi i själva verket om ingenting. Men hela vår identitet som européer och medlemmar av en kultursfär hänger på illusionen om vår rationalitet och vetenskaplighet.*

Utan dessa föreställningar är vi inte vi. En annan viktig föreställning är vår föreställning om nationaliteten och nationalstaten. Utan att förstå vad en nation är, kan man inte förstå den moderna europeén eller dennes historia.

Detroniserade nationalstater

Observera att jag inte talar om någon speciell nationell identitet utan om den generella idén om vad en sådan består av. Själva kitet är ju lika för alla nationer: Flagga, karta, och nationens sång, epos, skald, frihetshjälte, maträtt, dryck, dans och arvförande.

Detta är bakgrunden till oron när nationalstaten detroniseras av kapitalmarknader, internationella företag och internationellt politiskt samarbete. Att fransmännen fortsätter att vara fransmän, tyskarna tyskar och svenskarna svenskar är en ringa tröst när de politiska och ekonomiska eliterna visar att de uppfattar detta som oviktigt. "Var inte oroliga. Ingenting kommer hindra er att fortsätta

med era pittoreska och provinsiella seder och bruk”, är inte det vad de egentligen säger? Oron mal.

Eliterna driver internationaliseringen. Ett av fundamenten för vår självförståelse rubbas. Ingenting säger att denna process inte har en möjlighet att sluta lyckligt: nationalstaten var bra, men några hundra års krig har visat att institutionen har en eller annan brist.

Ny identitet

Också nationalstaterna var centraliserade politiska projekt. Genom lagen, skolan, kyrkan och framför allt tryckpressen (som drev fram ett riksspråk genom standardisering) skapades nationen. Bybon fick en ny identitet: han blev medborgare. Detta projekt tog tid och genomfördes inte utan friktion. På sina håll gick det över styr.

Motsvarande process sker nu men faran är att den politiska eliten tar lite för lätt på problemen. Möjligheten att genom rationell argumentation förändra grundläggande föreställningar är nämligen liten. Att förändra den europeiske nationalstatsmedborgaren till europamedborgare är att förändra hans identitet.

”

Eliterna driver internationaliseringen. Ett av fundamenten för vår självförståelse rubbas.

Ingenting säger att denna process inte har en möjlighet att sluta lyckligt: nationalstaten var bra, men några hundra års krig har visat att institutionen har en eller annan brist.

”

Den gamla kan inte försvinna fortare än den nya tar form.

Går det för fort sker samma sak som hos Azandefolket när engelsmännen förbjöd häxeriet. Det som skulle kunna ha blivit en fördel för dem ledde till samhällets nedgång.

*Ovanstående är inte ett ifrågasättande av rationalitet, modernisering, EU och det önskvärda i tekniska och vetenskapliga framsteg. Jag är en fanatisk anhängare till allt sådant, inklusive kärnkraft, genteknologi och människans oavbrutna dissekerande av naturens innersta samband och beståndsdelar. Vad jag ifrågasätter är den vardagliga uppfattningen om vår rationalitet.